

LENGYEL JÁNOS

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS A SZABADSÁGHARC HADSEREGE

BEVEZETÉS

A köztudat kurucoknak nevezi II. Rákóczi Ferenc katonáit, viszont feltűnő, hogy levelezésében és emlékirataiban maga a fejedelem nem vagy ritkán használta ezt a kifejezést. Egyik kivétel az 1703. július 24-én, Gyulajon kibocsátott parancsa, a „*kuruc nevezet alatt kóborló*” katonák ellen, amiben mindennemű fosztogatást és a lakossággal szembeni erőszakot halálbüntetéssel súlyt.¹ Valószínűleg így akart elhatárolódni, különbséget tenni nevelőapja, Thököly Imre fejedelemségétől és mozgalmától, hiszen az egyértelműen török vazallusként kezdett háborút a bécsi udvar ellen. Rákóczi pedig mindenkor igyekezett kihangsúlyozni, hogy az általa vezetett mozgalom a magyar nemzet önerőből vívott szabadságharca, még akkor is, ha egy ideig jelentős anyagi támogatás érkezett a francia királytól, XIV. Lajostól.

A szabadságharccal egyidőben folyt a spanyol örökösödési háború, amely lekötötte Bécs katonai erejének túlnyomó részét, sőt a legyőzhetetlennek tűnő francia sereg rohamosan közeledett Bécs felé. Ennek ellenére mégsem állítanám, hogy Magyarország ennek a háborúnak volt a mellék hadszíntere, hiszen a magyar rendek és a francia-bajor koalíció között sosem kötöttett semmilyen szövetségi szerződés. Inkább arról van szó, hogy a fejedelem felismerte a kínálkozó lehetőséget, amikor a császárság hadserege, amely a korszakban Európa egyik legerősebb katonai ereje volt, nem tud majd teljes erejével a magyar felkelés ellen vonulni. Talán túl is becsülte a franciák erejét, nem számolt az angolokkal, akik mindig akkor avatkoztak bele az öreg kontinens belügyeibe, amikor úgy ítélték meg, hogy a birodalom számára kívánatos hatalmi egyensúly felborulni látszott. Rákóczi Magyarországon főként a reformátusok által lakott területekre támaszkodhatott, viszont külpolitikai téren inkább számíthatott a katolikus Franciaországra, mintsem a protestáns Angliára és Hollandiára. A politikai érdek Isten igéjét is felülírja.

Vári Fábíán Lászlót, a II. Rákóczi Ferenc nevét viselő beregszászi főiskolán tanító József Attila díjas költőt idézve: „*Nemzeti önbecsülésünk erősítése*

végett is ideje kimondani, hogy a Rákóczi-vezette függetlenségi háború Európa utóbbi 300 esztendejének legszebb és legheroikusabb szabadságharca volt. Ebben mára lelkes laikusok és szakavatott történészek is egyetértenek, miközben nem feledhetjük, hogy a leveretést követően a 18. századból hátra maradt majd kilenc évtizedet keményen átböjtölte a megfogyatkozott, létbiztonságától megfosztott nemzet.”² Azért ez így nem teljesen igaz, hiszen a magyar hadvezérek és katonák végigharcolták az osztrák örökösödési háborút, a hétéves háborút és a nagy francia forradalom csatáit is. Mindeközben a nemzet, vagyis a nemesség, az arisztokrácia vezetésével történelmi esélyeket szalasztott el a Magyar Királyság függetlenségének elnyerésére. Sajnos az egyéni érdek a legtöbbször megelőzi az ország érdekét, korszakunkban még nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett nemzetről, hiszen az ország lakosságának többsége ki volt rekesztve a nemzet intézményéből. Ami a hősiesség küzdelmeit illeti, a fejedelemnek a semmiből kellett felépítenie egy államgépezetet és egy hadsereget, miközben folyamatosan háborúzott. Ez nem kis teljesítmény még akkor sem, ha mondjuk az államszervezet terén nagyon sok elemet a császári közigazgatástól vett át. A hadseregnél ez kevésbé sikerült.

Kétségtelen, hogy a XVIII. század elejének legnagyobb formátumú magyar személyisége II. Rákóczi Ferenc. Hadvezéri talentummal nem áldotta meg a sors, de korának egyik kiemelkedő politikusa, teoretikusa és szervezője volt. Az alakját megvilágító dicsfény, hibái és az elvesztett szabadságharc ellenére, mind a mai napig nem halványult el. Bár voltak korszakok, amikor a hatalom igyekezett agyonhallgatni, de alakja akkor is elevenen élt a népi hagyományban, és nem csupán a magyarban. Hiszen a ruszinok mondáikban a mai napig az ő Fedor fejedelmükként emlegetik. A szabadságharcban több ezer ruszin jobbágy vett részt, Mihály pap és Bige László személyében már a Rákóczit a lengyelországi Brezánban felkereső küldöttségben is voltak ruszinok. A híres ruszin történész, Hodinka Antal szerint 161 ruszinlakta település lakossága állt be Rákóczihoz. A fejedelem így írt róluk: „*Buzgóságukban és ragaszkodásukban nemcsak hogy élelemmel láttak el, hanem hazaküldvén nejeiket és gyermekeiket, maguk beállottak a seregembe és többé el sem hagytak, s... kinyilatkoztatták, hogy velem akarnak élni-halni.*”³

Pomogáts Béla irodalomtörténész ekképp vélekedik a fejedelemről: „*Rákóczi alakja a mögöttünk lévő évszázadban a magyarság nemzeti „nagy narratívájának” a szerves része lett, a fejedelem és az általa vezetett függetlenségi háború ismerete nélkül nem csak a magyar történelemről alkotott képünk volna csonka, hanem nemzeti tudatunk és identitásunk is.*”⁴

A KEZDETEK

Az 1703-ban elkezdődött szabadságharcnak több közvetlen előzménye is volt, mint a már említett Thököly Imre vezette kuruc mozgalom és a hegyaljai felkelés. Jó példa a párhuzamra, hogy a jobbágyból brigadéroszá előlépett Esze Tamás, Kis Albert és mások már a hegyaljai megmozdulásban is részt vállaltak. A Felső-Tisza vidéke, Máramaros vármegye, a történelmi Kárpátalja mindig is az elégedetlenkedők, a számkivetettek menedékének számított. Gazdasági tekintetben ez a vidék elmaradottabb volt a Dunántúltól, vagy Észak-Magyarországtól. Elég volt egy kis szikra, és az elfojtott indulatok fegyveres ellenállásba torkollottak.

Kezdeti szakaszában a Rákóczi vezette szabadságharc a hegyaljai felkeléshez hasonlóan paraszti jelleggel bírt. A főúri szervezkedés még idejekorán lelepleződött, ami majdnem Rákóczi életébe került. A német származású feleségének és egy császári zsoldban álló porosz kapitánynak köszönhető az életét. I. Lipót idején nem sokat teketóriáztak a lázadókkal, számos magyar főúr veszítette el a fejét és vagyonát egyaránt. Ráadásul Rákóczinak, nevelőapja és édesanyja miatt, előlétele is volt e téren.

Az első fegyveres vezetők, a már említett Esze Tamás és Kis Albert is Rákóczi jobbágyai voltak, előbbi sókereskedelemmel, utóbbi útonállással kereste a kenyerét. A parasztok mellett elbocsátott végvári katonák, lecsúszott kispapok, szegénylegények, jogfosztott hajdúk stb. alkották a felkelők derékhadát. A császári hatalom hivatalnokai mellett a vagyonosabb nemesség ellen is lázadtak. Nemesi kúriákat gyűjtöttak fel, uradalmakat fosztottak ki. Károlyi Sándor szatmári főispán így ír naplójában: *„De az fennlévő gyűlt hadak tiszteltül sem dependeálván, igen abutáltanak az dologgal... becsületes nemes embereknek, vármegye tisztjeinek házát praedálták, verték fel, magokat kínozták, roncsolták.”*⁵

A Rákóczi és Berceányi vezette főnemesi szervezkedésnek és a Magyarországon kirobbant felkelésnek eleinte nem volt kapcsolata. Éppen a különböző célok és érdekek miatt. Rákócziék jól ismerték a császári sereg kiváló harcértékét, ezért szövetségeseket kerestek, idegen zsoldosok segítségével kívánták megkezdeni a fegyveres harcot. Viszont a jobbágyok és a vitézlő rend a hegyaljai felkelés kudarcából okulva felismerték, hogy a nemesség támogatása nélkül nem érhetnek célt, azaz találniuk kell egy főrendi vezéregyéniséget, aki az országban olyan tekintéllyel bír, amely zászlaja alá gyűjti az urakat. Így esett a

választás Rákóczi Ferencre, akit mind származása, mind előélete alkalmassá tett a szabadságharcra szélesedő felkelés vezetésére. A felizgatott parasztok nem győzték kívánni Rákóczi érkezését, parancs nélkül megkezdték a harcot. Rákóczi ezzel kényszerhelyzetbe került: bár úgy vélte, még nem jött el a megfelelő pillanat, ennek ellenére elindult Magyarországra, hogy a felkelés élére álljon. Attól tartott, hogy azt idejekorán leverik, és az ellenállás tüze végképp kialszik. Szerencsére a császári udvar és a vármegyék csak lokális paraszti mozgolódásnak tartották a történeteket; ha időben felismerik annak jellegét, a katonai túlerővel még csírájában elfojthatták volna. Károlyi Sándor, aki 1703. június 7-én Dolhánál szétverte a paraszthatad, úgy vélte, ezzel le is zárultak a harcok, és megérdemelt jutalmáért Bécsbe utazott. Részlet a naplójából: „... ugyan Úr napján Dolha nevű helységben, vigyázatlanságokban találván felvertem, holott is felesen hullván el és esvén fogságba...”⁶

A szétszórót paraszthatad azonban nem tért meg otthonába, hanem – bár megfogyatkozva –, Rákóczi elé ment a Kárpátokba. A szedett-vedett társaság láttán a fejedelem elbizonytalanodott, hiszen neki a küldöttek valódi haderőt ígértek. A hozzá járuló maroknyi sereget a következőképpen írja le az *Emlékiratokban*: „Déltájban érkeztek, botokkal és kaszákkal felfegyverezve. Ötszáz ember helyett alig volt kétszáz gyalogos, rossz parasztpuskákkal felszerelve, és ötven lovas. Vezérik Esze Tamás volt, egy paraszt, tarpai jobbágyom és Kiss Albert, bűneiért körözött tolvaj és gonosztevő.”⁷

A fegyvereket és a katonai hozzáértést pótolta a lelkesedés és az elszántság. Rákóczi megérkezésének hírére százával tódultak a felkelők táborába: „Puskák hiányában kardokkal, vasvillákkal és kaszákkal fegyverkeztek fel, és kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni.”⁸

A KURUC HADSEREG KIALAKULÁSA

A mozgalom bázisa a Felső-Tisza vidéke volt, ahol – a Dunántúllal ellentétben – sok ezer egykori végvári katona, hajdú stb. élt, akiket még nem sikerült betagozni a török kiűzésével kialakult régi-új társadalmi rendszerbe. Ezek a harcedzett emberek korábbi kiváltságaikat védték, hogy elkerüljék a jobbágyosorba süllyedést. Éppen ezt a tényezőt használta fel Rákóczi, amikor a Vetési páténsben a hadra kelő jobbágyok közvetlen családjának mentességet ígért az úrbér alól, sőt, kilátásba helyezte a hajdúszabadságot is. A vitézi rend, a mindenkori kuruc hadsereg alapja is a hajdúszab-

badság megtartása végett csatlakozott a felkeléshez, és a korábbi tapasztalatokat is figyelembe véve ennek biztosításáért cserébe elfogadta a nemesiség vezető szerepét. Erre az alapra épült a sereg megszervezése. A hajdúszabadság fontosságát mi sem jelzi jobban, minthogy a hajdúvárosok csak akkor csatlakoztak a felkelőkhöz, miután azok elfoglalták Káló várát.

Rákóczi hadseregének fennállását a 1703. május 21-i beregszászi zászlóbontástól Munkács várának 1711. június 24-i feladásáig számíthatjuk. Kárpátaljától Kárpátaljáig. A szerény kezdeteket követően rohamosan nőtt a felkelők seregének létszáma. A tiszaujlaki győztes csata után, a Tiszán átkelve már mintegy 8000 főt számlált. Persze ez nem jelenti azt, hogy harcértéke is hasonló arányban javult volna. A helyzetet jól jellemzik a fejedelem szavai: „... néhány nap múlva egy nyolcezer emberből álló sereg látszatát keltettük.”⁹ De olykor a látszat is megteszi. A köznemesség igyekezett minél előbb csatlakozni a felkelőkhöz, a nagybirtokosok már óvatosabbak voltak.

A szabadságharc hadserege egész fennállása alatt szüntelenül változott. A személyi összetétel csak a reguláris ezredeknél volt állandó. A mezei hadaknál gyakran megesett, hogy egész csoportok hagyták el önkényesen ezredüket és hazamentek, hogy majd dolguk végeztével újra visszatérjenek. Az sem volt ritka, hogy az otthonról visszatérők más egységhez csatlakoztak. Ha nem voltak elégedettek egy-egy parancsnok személyével, átérttek egy másik vezérlete alá. Hiszen kezdetben a közvitézek maguk közül választották a tiszteket. De az sem volt ritka, hogy maga Rákóczi vezényelt el csapatokat egyes parancsnokok alól. Ez a bizonytalanság sok gondot okozott a vezérkarnak, hiszen nem lehetett úgy haditervet végrehajtani, hogy az előírányzott csapatok egy része nem volt a táborban. „*Ha az ütközet szerencsés volt, hazatértek a zsákmánnyal. Ha szerencsétlen volt, ugyan csak hazatértek családjuk megvigasztalására.*”¹⁰

Okkal feltételezhető, hogy a fejedelem többek között e jellemzők miatt szándékozott hivatásos idegen katonákkal megkezdni a harcot, azok fegyelmezettsége ugyanis ellensúlyozhatta volna a magyar csapatok szervezetlenségét, ugyanakkor a magyar könnyűlovaság mozgékonyásával jól kiegészíthette volna a gerincet alkotó zsoldossereget. Ez a terv azonban nem válhatott valóra, főként a pénzihiány miatt, így a szabadságharc ideje alatt az önkéntes alapon szerveződött ún. mezei hadak alkották a főerőt. Épp ezek a csapatok voltak a legfegyelmezetlenebbek. A kuruc sereg létszáma 1706-ban volt a legnagyobb, kb. 75-100 000 fő. Az 1708-as trencsényi csatavesztésig azt mondhatom, hogy a két fél katonai ereje jobbra kiegyenlített volt. Az 1709-es általános pestisjárvány mindkét felet

sújtotta, de sokszor éppen ez akadályozta meg a császáriak támadását, akik nem mertek benyomulni olyan területre, ahol a fekete halál tombolt. Rákócziék hivatalos sajtókiadványa, a Magyarországi Igazmondó Mercurius 1710. január 20-án a Somlyó melletti táborból a következőket jelentette: *„Jóllehet ezeken a területeken, és különösképpen Debrecenben, még mindig dühög a pestis, a mi táboraink eddig sértetlenek maradtak, és ámbár báró Károlyi urunk serege nagyobbik részével a fejedelem öfelsége táborába vonult, a jelenlegi parancsnok, Orosz Pál generális mégis főképpen azon fáradozik, hogy ezeket a területeket az ellenséges rajtaiütések ellen védekező harcmodorral biztosítsa, és Nagyváradot továbbra is szigorú ostromzár alatt tarthassa.”*¹¹

A TISZTIKAR ÉS A LEGÉNYSÉG

A felkelés kezdetekor nemcsak a közvitéztek voltak parasztok, hanem a tiszttek többsége is. A felkelők maguk közül választottak vezetőket, de a választott vezérek nem tudtak megfelelő fegyelmet tartani beosztottaik között. Sok esetben a katonai szakmai hozzáértésük sem volt megfelelő színvonalú. Előfordult, hogy a csapatok hadnagyaik vezetésével hagyták el a tábort, majd tértek vissza. Ha egyáltalán visszatértek. A katonák szemében választott tisztjeik csupán elsőők voltak az egyenlők között. A harcokban még csak-csak engedelmessé váltak a parancsoknak, de amint felcsillant a zsákmányszerzés lehetősége, a fosztogatáson kívül már semmivel sem törődtek. E szemléletből sok kára származott a szabadságharcnak, hiszen több, már megnyert csata veszett el a portyázni induló hadak szétszéledése miatt. Ezzel lehetővé tették, hogy a fegyelmezett császáriak rendezhessék soraikat, és végül megfordíthassák az ütközet kimenetelét. Így veszett el az 1704. december 26-án lezajlott nagyszombati és az 1710. január 22-i romhányi csata is, hogy csak a jelentősebbeket említsem. Bár az utóbbi tekintetében sok történész úgy vélekedik, hogy eldöntetlenül ért véget.

Rákóczinak a szabadságharc egész ideje alatt komoly gondokat okozott a tisztikar képzetlensége és az altiszti állomány szinte teljes hiánya. Ez leginkább az első hónapokban mutatkozott meg. Az *Emlékiratokban* így ír erről: *„Hogy fegyelmet tarthassak, szükségképpen le kellett volna váltanom az első tiszteteket, azokat a durva, szemtelen és részeg parasztokat, akikkel a nemesség nem akart együtt szolgálni.”*¹² De a nemesi tisztekkel is sok gond volt. Előfordult, hogy ők is elhagyták a tábort, hogy birtokaik és családi ügyeik után nézzenek. Fon-

tosnak tartották, hogy a katonai hierarchia tükrözze a társadalmat. Nem akarták teljesíteni az alantasabb származású feljebbvalók parancsát. Végül is ez okozta Esze Tamás vesztét is, aki baráti tűzben vesztette életét. A nemesek vonakodva szolgáltak a gyalogos egységeknél. Ugyancsak a Mercuriusban, az 1710. március 23-án Kísér mellett íródott számban olvasható, miszerint Rákóczi megparancsolta a tiszteknek, hogy az ő lovaikra is tegyenek gabonás zsákokat, amit Károlyi táborába szántak. De ezek vonakodtak teljesíteni az utasítást. *„Hogy pedig készségesebbé tegye a tiszteket, saját lovára, amelyen a felséges fejedelem ült, rárakatott bizonyos mennyiségű gabonát. Őfelsége példáját követve aztán a többiek nagy serénységgel tették meg ugyanazt.”*¹³

Amikor a vármegyék kezdtek csatlakozni, a fejedelem a tisztkart folyamatosan nemesekkel töltötte fel. A főtiszték minden esetben a főnemesiség köréből kerültek ki. Kivétel talán csak Bottyán János volt, aki végvári katonából küzdötte fel magát generálissá. De ez sem jelentett gyógyírt a problémára, mert a nemesi címhez nem mindig társult szakmai hozzáértés. Sokszor megesett, hogy szerény képességű tisztek kerültek kulcspozícióba. Ilyen volt Esterházy Antal, aki a császári hadseregben ezredesként szolgált, Rákóczi viszont generálissá, sőt a Felső-magyarországi hadak kapitányává nevezte ki. Forgách Simon generális így jellemzi a két hadsereg közötti különbséget: *„... ez azért van, mert a németek reguláris katonák, hosszas gyakorlatozás van mögöttük, a magyarok ugyanakkor valamennyien könnyű fegyverzetű katonák, még nem regulárisak, és fegyverzetük sem ér fel amazokéval.”*¹⁴ Viszont bátorságban és lelkesedésben felül is múlták a császáriakat, de a nagyobb ütközetekben ezek sem pótolták a hiányosságokat.

A nemesség térhódítása ellenére maradtak paraszti származású tisztek: Esze Tamás, aki a nemességet is elnyerte, Kis Albert, Czelber Orbán, Borbély Balázs vagy a később áruelévált Ocskay. Ezek mellett sok tiszt került ki Thököly egykori katonái közül. Ezek főleg Károlyi Sándor generális seregében szolgáltak. Jellemzően duhaj, fegyelmetlen társaság, akik inkább a gyors rajtaütéseket, a zsákmánnyal kecsegtető portyákat kedvelték, mintsem a nyíltszíni ütközetet. Ugyan harcedzett katonák voltak, de harcmodoruk ekkorra már korszerűtlenné vált. Rákóczi felismerte, hogy csupán rajtaütésekkel és portyákkal nem győzheti le a császári haderőt, amely kötelékében magyar nemzetiségűek is harcoltak. Az 1708. június 6-án Egerben kelt levelében Károlyit bírálja az idejétmúlt portyázó harcmodor miatt: *„Juthat ezért Kegyelmednek eszébe: ha szintén csak a szibói harctul fogvást is akarjuk felvenni annak okának keresését, azonnal meglátjuk, hogy*

*az vala az kapitányoknak dicsőséges principiumja, hogy apró, s lopó portákkal lopják ki ez világbul az németet, kiknek egyéb nyeresége alig vala, hanem hogy most is vágánk két németet, most is hozánk hármat ?!*¹⁵

Idegenek is szolgáltak Rákóczi tisztikarában. Főképpen németek és franciák, de tudunk lengyel és oláh tisztekről is. A németek sosem voltak megbízhatóak, nagy részük a megadásra kényszerített császári helyőrségek állományából került ki. Ilyen volt az a Sharudi is, akit jobb híján altisztből léptettek elő tisztté, és árulásával nagyban hozzájárult a nagyszombati vereséghez. Hozzá hasonlóan árulónak lett Bremer ezredes is. De pozitív esetek is adódtak, például a szabadságharcot a gyalogságnál végigharcoló Roth ezredes. A francia tisztek többsége mérnök volt, mint Lemaire, Damoiseau, Barsonville, Saint-Just, La Fonot, vagy tüzér, mint La Mothe ezredes. Emellett a fejedelem arról panaszkodott, hogy milyen sok szélhámos érkezik hozzá a konstantinápolyi francia követ ajánlásával. Róluk hamar kiderült, hogy egyáltalán nem értenek a hadviseléshez, csak a könnyű pénzkereset vonzotta őket Magyarországra.

Rákóczi hadserege a szabadságharc egész ideje alatt szűkében volt a jól képzett, hozzáértő és fegyelmezett tisztekben. „... megtanultam, hogy egyikünk sem ért a taktikához, hogy hadaim jó szándékúak, de azon túl, hogy rosszul vannak fölfegyverve, a tisztek sem tudják vezetni őket.”¹⁶ Tehát Rákóczi tisztában volt azzal, hogy hadvezéri tehetsége sok kívánnivalót hagy maga után, de azt is tudta, hogy a tábornokai között kevés olyan akad, aki képes nagyobb sereg irányítására. A magyar hadseregnek nem volt olyan kiemelkedő hadvezére, mint Savoiai Jenő vagy az angol Marlborough herceg, de éppen ez a tény is növeli Rákócziék katonai teljesítményének értékét, hogy éveken át sikeresen tudtak harcolni olyan kiváló tábornokok ellen, mint Heister, Viard, gróf Jean Louis Rabutin de Bussy vagy a labanc Pálffy János.

A legénységi állomány a jobbagykatonák és a vitézlő rend tagjai mellett a vármegyék nemesi bandériumaiból állt. Ezekhez kisszámú zsoldos csapatok társultak, például a francia gránátosok. Még Bercsényivel érkeztek lengyel, orosz, román és tatár zsoldosok, sőt később az oroszok elől menekülő svédek is. De ezek száma elenyésző volt, a harcokban hamar lemorzsolódtak vagy visszatértek hazájukba. A néhány száz svéd a Romhányi csatában jól harcolt, de ezt követően fellázkodtak és nemsokára elhagyták az országot.¹⁷

Erdélyben, a hadsereg-jegyzékekben szerepel néhány havasalföldi és moldvai önkéntes is.¹⁸ Nemzetiségi tekintetben az állomány gerincét magyarok, ruszinok, tótok és oláhok alkották. Akadt köztük néhány horvát és rác is, ezek a határőrnépek azonban elkötelezetten császárhűek maradtak, és el-

keseredetten harcoltak a felkelők ellen. A fejedelem 1703 őszén és 1704 elején több kiáltványt is intézett a rácokhoz, csatlakozásra szólítva fel őket, de nem ért el számottevő eredményt. A rácok egyik nagyobb tömege 1690-ben telepedett le az országban Csernojevic Arzén ipeki (pétyi) pátriárka vezetésével és I. Lipót engedélyével, aki azonnal kiváltságokat biztosított nekik.¹⁹ A szerbek már kezdetben agresszív területfoglalókként viselkedtek.

Súlyosbították a helyzetet a kuruc hadak rác települések ellen intézett rablóportyái is. Hellepront János ezredes-kapitány 1704. február 26-án a páli réten kelt levelében számol be Károlynak a kuruc lovasok prédálásáról és a rác lakosság elleni kegyetlenkedésekről. A bosszú nem maradt el, amelynek szintén csak az ártatlan civil lakosság látta kárát. Mindkét hadsereg rekvirált, fosztogatott, kegyetlenkedett. Az elégtelen hadtáp miatt a katonák a hadművelleti terület lakosságától szereztek élelmet, ruházatot, lovakat, sőt fegyvert is. A kurucok sosem vetették meg a fosztogatást, a híres Csínom Palkó című nóta utolsó előtti strófája is így hangzik:

*Az paraszt embernek
Fogd meg az szakállát,
Hajtsd el az marháját,
Verd pofon ő magát!*

A CSAPATOK OSZTÁLYOZÁSA

Jellegét tekintve Rákóczi hadseregét négy részre oszthatjuk: udvari, reguláris, mezei és zsoldos hadakra.

A legképzettebb, legfegyelmesezettebb és legjobban felszerelt csapatok az *udvari hadak* voltak. A fejedelem személyes hadseregét képezték, fenntartásukat saját birtokainak jövedelméből fedezte. Leginkább rájuk illik a Thaly Kálmán által sugallt romantikus kép a nyalka, színes ruházatú, pompás fegyverzetű kurucról. Az udvari had volt az elit, olyan csapatok tartoztak ide, mint a palotás ezred, a zöld vadászok kompániája, a nemesi kompánia vagy a székely kopjás ezred. Jellemző a fegyellemmel kapcsolatos problémákra, hogy még a palotásoknál is előfordultak fosztogatások, erőszakos cselekmények. Ilyen eseményekről tesz panaszt a fejedelemnek Zathureczky István munkácsi udvarbíró 1706. február 3-án kelt levelében, amelyben a Lucskán állomásozó palotások visszaéléseit nehezményezi.

A *reguláris hadak* ellátottsága fegyverzet és ruházat tekintetében szintén jónak volt mondható. Rákóczi igyekezett minél több reguláris ezredet felállítani. Az 1705. február 7-én Kistopolcsányban kelt pátensében ifj. gróf Barkóczy Ferenc főcolonellust utasítja egy reguláris lovasezred felállítására: „*A szomszéd kereszttyén országokban gyakoroltatott reguláris hadakozásnak módját akarván az hazában felállítani s arra jó eleve az haza fiait szoktatni, resokáltuk kegyelmesen, hogy azon előmeneteles hadi regulákra szoktatandó egy bizonyos regimentet az haza otthon lakos fiai közül...*”²⁰

A *mezei hadak* az előbbiektől eltérő, tarka képet mutattak. Állományuk állandóan változott, a fegyverzetük sem volt egységes és kielégítő. Sok esetben elrongyolódott, az ellenségtől vagy a lakosságtól zsákmányolt ruházatot viseltek. Gyakorta inkább látszottak koldusoknak, mintsem katonáknak. Például Kenyhecz János ezeres-kapitány 1705. augusztus 31-én kelt levelében azt nehezményezi Rákóczinál, hogy ezrede egy éve nem kapott egyenruhát.

A LOVASSÁG

A fejedelem hadseregének zömét a könnyűlovasság alkotta. Bányai Elemér leírása szerinti öltözéke: abaposztóból szabott dolmány, sarkantyús csizma, főveg, tarsoly, fehér vagy vörös kerek köpönyeg, forgós kalpag. Fegyverzetük: fringiakard, háromélű dragony, párpisztoly és karabély.²¹ Ez alakulatonként és időszakonként változott, megesett, hogy a katonának csak egy szablyája volt. A rajtaütésekben igyekeztek a jobban felszerelt németektől és labancoktól zsákmányolni a hiányzó fegyvereket.

A lovasság alapalakulata a kompánia volt. Egy lovasezred 10 századra oszlott, századonként 80-100 fő, közte 3 tizedes, 1 őrmester, 1 zászlótartó, egy fő- és egy alhadnagy, egy-egy furír (seregdiák), sebész, trombitás, nyeregtartó és kovács.²²

A GYALOGSÁG, AZAZ A TALPASOK

A gyalogság másodrendű fegyvernemnek számított a kuruc hadseregben. Lassúsága miatt a portyákban ritkán vett részt. Rákóczi több helyütt is arról ír, hogy a nemesség vonakodik a talpasoknál harcolni, mivel azt rangján alulinak tartja. A harcokban többnyire a gyalogság szenvedte el a legnagyobb veszteséget. A lőfegyverek fejlettsége még nem tette lehetővé,

hogy csatában folytonos tüzeléssel tartsák távol az ellenséges lovasságot, ha az fegyelmezett volt, könnyen legázolta a talpasokat. Főként, ha azok megbontották védekező alakzatukat.

Öltözkük: magas süveg, dolmány, különböző színű csizma, sok esetben bocskor. Fegyverzetük változatos: görbe kard, lándzsa, fokos, balta, különböző puskák (lengyel, sziléziai és felső-magyarországi), muskéta, szakállas puska. Közkedvelt volt még az öblös hajdúpuska, a pulha, és használták a szuronyt is.

A gyalogsághoz tartoztak még a lövészek mellett az árkászok, hidászok és egyéb mesteremberek.

A gyalogság csapatbeosztása: tizedalja, század, zászlóalj és ezred. Egy ezred 2-3 zászlóaljból állt, egy zászlóaljat pedig 4 század alkotott. A század összetétele: százados, kapitány, hadnagy, zászlótartó, strázsamester, furír, sebész, hat tizedes, tizenkét vicetizedes, két furírchitz, négy dobos, két ács és kb. százötven közlegény. Ahol két zászlóalj volt, az ezredhez tartozott még egy százfős gránátos század is.

A TÜZÉRSÉG

A szabadságharc kezdetén Rákóczi serege még nem rendelkezett semmilyen tüzérséggel. Az első négy kis tarackot Káló elfoglalásakor zsákmányolták. Ez a bázis bővült később fegyvernemmé, nagy erőfeszítések árán. Az ágyú- és a tüzérségi löveggyártás Magyarországon Sréter János, a tüzérség főinspektora kezdeményezésére indult el. A gondolat nem volt egyedi, mivel már húsz évvel korábban hasonló gondolattal állt elő Schröder a Szepesi Kamara tanácsosa is. Az elgondolástól a gyártás beindulásáig nehéz és költséges út vezetett el.²³ Tehát itt is tetten érhető a császári közigazgatás elgondolásainak átvétele. Nem is meglepő, hiszen a magyar katonaság a birodalmi seregbe volt beosztva, az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűnésével az önálló magyar hadsereg is megszűnt. A szervezését az alapoktól kellett kezdeni.

Személyi állományát illetően megjegyzendő, hogy itt szolgáltak legnagyobb arányban külföldiek, leginkább németek és franciák. A főtisztek nagy része is Franciaországból érkezett.

Különböző ágyúkat használtak: karthun, haubitz, falconette, sugárágyúk, sugártarackok, seregbontók, 20-200 fontos mozsárágyúk. Lövegek: tüzes

golyók, bombák, égő nyilak (például Szatmár ostrománál).²⁴ Mint említettem, Bercsényi zsoldosai között voltak krími tatárok is, akiknek javarészt még ekkor is az íj volt a fő fegyverük. Később, 1717-ben már más szándékkal jöttek, hogy utolsó támadásuk során hatalmas pusztításokat hajtsanak végre Kárpátalja vármegyéiben.

A ZSOLD

A hadsereg alapját az önkéntesek képezték, de kényszersorozás is folyt, továbbá az állomány egy részét zsoldosok alkották. A katonák kiállítása már a kezdetektől hadügyi és társadalmi problémákat vetett fel, ami végigkísérte az egész szabadságharcot. A számos feladat megoldásával bajlódó fejedelemnek és környezetének nem sikerült megnyugtató megoldást találnia. Rákóczi lelki szemei előtt egy jól képzett és fegyelmezett zsoldoshadsereg képe lebegett. De ez nagyon költséges, a rendi állam pedig végig pénzsűkében volt. A fejedelem parancsára gróf Bercsényi Miklós fővezér 1704-ben Léván pátenst adott ki, amiben örök szabadságot ígért az olyan településeknek, ahol minden lakos csatlakozik a szabadságharchoz. „... azokat assecurálom s hitességh ell maghokkal, ha fül támadnak, fegyvert fognak, mind maghok, mind jövendő maradikok minden adózások terhek s földes urak hatalmából örököszen föl szabadíttatnak és szabadsággal meghajándékoztatnak, s hogy ha valamely helységhek egyészben fölkelnek és hadakozni szabadolássokéért készek lesznek, helységekkel együtt örögh szabadsághot nyernek ...”²⁵

1705 tavaszán egy újabb rendelet előírta, hogy a jobbágyok és a nemesek portánként kötelezően állítsanak ki gyalogos, illetve lovas katonákat. Intézkedési jogkörrel a vármegyék lettek megbízva. 1708-ban Sárospatakon kelt utasításában Rákóczi megígérte a háború végéig harcoló parasztoknak, hogy minden jobbágyi szolgálattól és kötelességtől mentesülnek.²⁶ De ekkor már az ország lakossága kimerült, sokan jobbnak látták, ha a fejedelem kiegyezik a császárral. A jobbágyság is érzekelte Rákóczi csillagának hanyatlását, már nem igazán hittek sem az ígéretekben, sem a győzelemben.

Az udvari és a reguláris ezredeknél rendes havi zsold volt, de a mezei hadaknál is fizettek hópénzt, bár ez kevesebb volt, és sokszor el is maradt. A kincstár folyamatos gondokkal küzdött. A fegyvernemek között a lovaság volt a legjobban fizetett, bár az idegen tüzérségi tisztek juttatása is

magasnak volt mondható. A legmagasabb zsoldot Bercsényi generalissimus kapta: havi 1200 forintot, továbbá 150 forint személyre és 300 forint lóra való tartást. Egy lovas ezredes zsoldja 200 forint, 12 forint személyre és 17 forint lóra való tartás. Egy gyalogos ezredes zsoldja 160 forint volt, egy gyalogos közlegényé 3 forintot tett ki, étellemezzel és ruházattal.²⁷

NEMESI FELKELÉS

Bizonyos hadi vállalkozásokra fel lettek szólítva a megyék is, akik az úgynevezett megyei felkelés keretében vonultak fel. Természetesen a vállalkozásban résztvevő vezetők fizetést is kaptak. Rákóczi 1704. április 15-én kelt parancsában utasította Ung vármegye nemességét, hogy vegyen részt Eperjes várának ostromában. Az alispán, aki a megye kapitánya volt, a hadjáratban havi 30 tallér zsoldot kapott. A főhadnagy 16 forint, a zászló-tartó 10 forint, a strázsamester, a dobos és a trombitás egyaránt 8-8 forint költségtérítést kapott.²⁸ A nemesi felkelés sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A hőzöngő és kicsapongó nemes ifjak nem szerették a fegyelmet, sokszor megfutamodtak, az elhúzóódó ostromok idején hazaszökdös-tek. 1705. április 8-án kelt levelében Rákóczi Ung vármegyéjét utasította, hogy a lappangó és a megszökött nemeseket azonnal kutassák fel.²⁹

A megszökött közvitézeket is a vármegyéknek kellett kézre keríteniük, ahol is a szolgabírók a nemesek segítségét vették igénybe. Az 1704. szeptember 12-én Ungváron tartott megyei közgyűlés mind a négy szolgabíró utasította a szökött katonák összefogására, ugyanis a fejedelem szeptember 21-ig adott erre határidőt.³⁰ A katonaszökevények száma a vereségekkel még inkább megnőtt, a harcok vége felé pedig már általánossá vált a dezertálás. A fővezér 1710. augusztus 21-én kelt levelében arra utasította Ung vármegyéjét, hogy a katonaszökevényeket haladéktalanul fogják el, és kobozzák el minden vagyonukat! „... *mind javak, eo ipso confiscaltatni fogh, hogy így ilyen büntetéssel szőlítassanak el az gyakori szellődéstül, és szabad ide s tova valo járásuktul az Haza szolgálattyanak nem kevés hátra maradásával.*”³¹

A nemesi felkelések csekély harcértékére utal Bercsényi Miklósnak 1705. június 27-én, Léván kelt levele, amiben arra utasítja Ugocsa vármegye nemességét, hogy a személyes felkelés helyett megfelelő számú zsoldos katonát állítsanak ki, és haladéktalanul küldjék a fejedelem táborába. „... *a Tekintetes Nemes Vármegyének, minemű intimatióim mentenek legyen*

közönségesen a Nemes Vármegyékre personális Insurrectio helyett soldosoknak ellő állítása, iránt mellynek effectuatiójában mint hogy a Nemes Vármegye úgy látom nagy késedelmességet mutat.”³²

A HADTÁPSZERVEZET ÉS MUNKÁJA

A hadtápszervezetet teljes mértékben soha nem sikerült kiépíteni. Ezt jól tükrözik a harcoló csapatoknál érzékelt hiányosságok. Egy korszerű reguláris hadsereg felállításához és ellátásához fejlett iparra, mezőgazdaságra, utakra és jól működő pénzrendszerre van szükség. A korabeli Magyarországon ezek közül egyik sem volt a kor színvonalának megfelelő. Ezért a harcok folytatásához elengedhetetlenek voltak a külföldi pénzsegélyek. A francia támogatásokból évente 4000 katona fegyverben tartását tudták biztosítani.

A régi törvények előírták, hogy a hadsereg élelmezése a megyék feladata. Alapvető probléma volt, hogy a szabadságharcot gyors, gyakori területszerzések és területvesztések jellemezték, tehát a kuruc fenntarthatóság alá tartozó országrész nagysága állandóan változott. 1704 végén állították fel a Hadi Comissariatust és a magazinumok (élelemtárolók) hálózatát. Ezekben fegyver- és élelmiszer-tartalékokat halmoztak fel, ennek ellenére az élelmezés jellemzője továbbra is a lakosságtól való rekvirálás maradt. Kezdetben még a fegyvereket is az elfoglalt városok és falvak lakosaitól szereztek be.³³

Felső-Magyarország nagy részének elfoglalása után javult a helyzet, hiszen Kassa körül már korábban kialakult egy fegyvergyártó komplexum. Szervezett fegyvergyártás folyt Nagybányán és Besztercén. Fontos volt a Gömör megyei vasipari bázis. Tiszolcon új vasolvasztót alapítottak. Bár Európában ez idő tájt két nagy háború is dúlt, külföldről is sikerült fegyvereket behozni.

Fontos feladat volt még a sereg ruházattal való ellátása is. Ennek érdekében különösen sokat tettek Lónyay Ferenc és Beniczky Márton ruházati hadbiztosok. Posztót az örökös tartományokból, Sziléziából és Lengyelországból szereztek rézért, marháért és borért. Az abaposztóért rézzel fizettek a balkáni és konstantinápolyi kereskedőknek. Az inget, lábbelít, süveget a vármegyéknek kellett biztosítaniuk. Az 1703. október 23-án, a tokaji táborban kelt levelében Rákóczi Kecskemét és Nagykőrös városának parancsolta meg, hogy két héten belül köpenyeket és fegyvereket küldjenek seregének, különben hadat küld rájuk.

A hadtápbiztosok kizárólag birtokkal rendelkező nemesek voltak. Érdekes adat, hogy Lónyay és Keczer Sándor még kölcsönt is nyújtottak az államnak.³⁴

RÁKÓCZI SEREGÉNEK HARCMODORA

A török háborúk során kialakult évszázados magyar harcmodor jellemzői: kerülni a frontális összecsapást, lesből, portyázásszerűen lecsapni, s meg-megújuló lovasrohamokkal felmorzsolni az ellenséget. Ez utóbbi módszert alkalmazták Herbeville tábornok ellen 1705-ben, kevés sikerrel. Mindezek azonban már többnyire elégtelennek bizonyultak a császáriak modern hadseregével szemben. Igaz, Herbeville kapcsán, a zsigódi vereséghez nagyban hozzájárult Károlyi bűnös tétlensége is. A kurucok győzelmeik nagy részét a rác és oláh határőr csapatokkal vagy kisebb német és magyar (labanc) egységekkel szemben aratták. De azért kardjuk csapásai alatt hullottak az osztrákok is szép számban. Bercsényi Miklós főkapitány így ír a fejedelemnek címzett egyik levelében: „*Ez a voluntér lélektől származó magyar soha bizony nem szegezi a hópénzhez és az Edictumhoz a maga kedvét... Akármicsoda obedienciára fogjuk is rendre az magyart, de későn szokik az másként harcolni, vagy úz, vagy szalad. Még Mátyás király ideiben sem magyar volt az fekete had. A magyar vitézséghez magahittség kell, az kapocánt nem szenved.*”³⁵

Gróf Forgách Simon tábornagy, aki több reguláris ezredet is megszervezett, erdélyi főkapitánysága alatt elpanaszolta egy levelében, hogy a hadszervezés során heves nemesi ellenállásba ütközött, amelynek szítója Pekry Lőrinc tábornok. A magyarokat, nemeseket és jobbágyokat egyaránt nehezen lehetett fegyelmezni és a reguláris harcmodorhoz szoktatni. A császári hadsereg begyakorolt hadmozdulatokkal vezényszóra harcolt, míg a magyarok virtusból, ösztönből.

A kuruc had feltűnően alkalmatlan volt a várak és megerősített városok ostromára és védelmére. A várakat körülzárással, kiéheztetéssel vagy árulás útján foglalták el. A várvédelem hatékonysága tekintetében pozitív példa Munkács vára, ahol Szennyey parancsnoksága alatt a védők a fegyverletétel után még másfél hónapig kitartottak. Csakúgy, mint a Thököly-felkelésnek, a Rákóczi vezette szabadságharcnak is a történelmi jelentőségű vár volt az utolsó bázisa.

ERŐFESZÍTÉSEK EGY KORSZERŰ HADSZEREGÉRT

Mint az eddigiekből kiderült, Rákóczi mindent megtett, hogy lehetőségeihez mérten egy fejlett hadsereg élén szálljon szembe a nemzet szuverenitását eltipró bécsi udvarral. A már említettek mellett szorgalmazta a magyar vezényleti nyelv bevezetését is. Megalakította a Nemesi Társaságot, ahol fiatal nemeseket képeztek ki a korszerű hadviselésre. Külföldi tiszteket hívott, hogy megosszák tapasztalataikat a magyarokkal. Ezek között akadt néhány kimagaslóan tehetséges szakember is.

Alapelveit ediktumokban fektette le. Ilyen volt az 1707-ben elfogadott *A Magyar Országai Confederált Nemes Statusok és Rendek* részéről szabott *Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények*. Az ugyancsak 1707-es *Regulamentum Universiale* is a haderővel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Az országra kiterjesztett hadszervezet területi egységei a generelátusok voltak, mint a kassai, érsekújvári, dunántúli, erdélyi stb.³⁶ Persze, ezek száma és területe a harci helyzet függvényében változott.

ÖSSZEGZÉS

II. Rákóczi Ferenc hadereje – mint láthattuk – felkelő parasztok önkéntes csapataiból fejlődött tulajdonképpen hadsereggé, amely a kialakulás körülményeiből fakadó hátrányokat mindvégig magán viselte. Legfőbb hiányosságai: felszereltségbeli, logisztikai hátrányok, fegyelmezetlenség, váltakozó személyi összetétel, elavult harcmódor, a tisztikar képzetlensége, rendi és személyi ellentétek. Ennyi nehézség, és a főbb csaták elvesztése mellett Rákóczi serege mégis nyolc évig helyt tudott állni a korabeli Európa egyik legjobb és legnagyobb hadseregével szemben. Bár Bécs kétfrontos háborút vívott, még így is lett volna elég ereje leverni a szabadságharcot. Fontos tényező volt a francia segítség, de a legfontosabb mégis a lakosság támogatása. Végső soron a kurucok hazai földön folytatták küzdelmüket, még ha ezt sokszor el is felejtették. A lakosság németek iránti gyűlölete és II. Rákóczi Ferenc tekintélye elengedhetetlen feltétele volt a szabadságharc kirobbanásának és a többévi sikeres hadakozásnak.

A kuruc hadak elharapódzó fosztogatásai és a trencsényi csatavesztés utáni elkeseredés változásokat eredményezett. Erdélyben és a Dunántúlon a parasztok gyakran puskatúzzal fogadták a kurucokat.³⁷ Ilyen esetekről számolt be Béri Balogh Ádám 1710-ben a Dunántúlon. A Dunántúl többségében ka-

tolikus lakossága már korán a császárral való kiegyezést szorgalmazta vagy inkább kívánta. A nemesség passzivitása és a parasztság fokozódó ellenséges magatartása megpecsételte a hadsereg, és ezzel együtt az egész szabadságharc sorsát: a további harc lehetetlenné vált. A lakosság kimerüléséhez hozzájárult a pestis szörnyű pusztítása is. Egész vidékek néptelenedtek el.

Az utolsó hónapokban egyes területeken adószedésre, az ellenszegülő jobbágyok megrendszabályozására használták a hadsereget, amely alapjában véve alulról szerveződött nemzeti sereg volt, amit a vezető posztokat betöltő nemesség végül a saját céljaira is felhasznált. A szabadságharc egész ideje alatt a hadsereget és a népet szoros szálak fűzték össze. A fejedelem írja az *Emlékiratokban*: „*Ha a legutóbbi háború alatt különválaszthattam volna katonákat a néptől, könnyebben folytathattam volna a háborút.*”³⁸

Petőfi Sándor Naplójában, az 1848. április 21-i bejegyzésben a következőket olvashatjuk Rákócziról: „... *Mennyit küzdött, mennyit küzdött! De sikertelenül, mert várhatni-e ott sikert, hol a barát árúló, s a haza részvétlen? Kiesett kezéből a kard, s a hősbül földönfutó lett, és míg otthon csalárd barátja a hazaárulás dúsgazdag díjából lakomázott, addig ő a száműzöttségben ette a kegyelemkenyeret.*”³⁹

Tény, hogy nagy erőfeszítésekkel újratерemtette az önálló magyar haderőt, amely tarka képet mutatott és végül vereséget szenvedett, de már létezésének nyolc éve alatt is történelmet csinált. Magyarországon legközelebb független nemzeti hadsereget csak 1848-ban sikerült felállítani, amely végül osztozott a kurucok sorsában.

BIBLIOGRÁFIA:

Rákóczi Album. II. Rákóczi Ferenc és kurucai. A Pesti Napló előfizetőinek készült kiadás. Hornyánszky V. cs. és kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest.

Rákóczi évfordulók. Történelmi tanulmányok. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. Rákóczi Múzeum Baráti Köre. Sárospatak, 1994.

Köpeczi Béla: *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Szerk.: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Bánkúti Imre: *Rákóczi hadserege 1703-1711.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976.

Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok.* Szerk.: Hopp Lajos. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1979.

Csatáry György: *Ung megyei közgyűlések anno 1700-1706.* (Forrásközlés), KMKSZ, 2008.

Csatáry György: *Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében.* KMKSZ. Nagyszőlős. 2004.

Mercurius Veridicus 1705-1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával, Benda Kálmán bevezetőjével. Magyar Helikon. 1979.

Botlik József: II. Rákóczi Ferenc és a gens fidelissima. Együtt. 2009./3. 61-64.

Vári Fábián László: *Rákóczi-kultusz Kárpátalján.* In.: Együtt 2011./1. 53-55.

Pomogáts Béla: *Rákóczi-tükör.* In.: Együtt. 2011./2. 32-42.

Varga J. János: *II. Rákóczi Ferenc állama mint rendi-képviselési monarchia.* In.: Nyelvünk és Kultúránk. 2011./2. 9-16.

Katonai szabályzatok a kuruc seregben. In: http://www.telehazgyorvar.koznet.hu/ki_elemei/menu4/h_szabaly.htm

Dr. Bagi Gábor: *300 éve történt.* In.: http://baratiegyesulet.civilkiser.hu/pdf/bagi_gabor_beszede.pdf

Lengyel János: *A magyarországi szerb görögkeleti egyház története 1918-ig.* 1-8.

JEGYZETEK:

¹ Katonai szabályzatok a kuruc seregben. http://www.telehaz-gyorvar.koznet.hu/ki_elemei/menu4/h_szabaly.htm

² Vári Fábián László: *Rákóczi-kultusz Kárpátalján.* In.: Együtt. 2011./1. 53 p.

³ Botlik József: II. Rákóczi Ferenc és a gens fidelissima. Együtt. 2009./3. 61-62. p.

⁴ Pomogáts Béla: *Rákóczi-tükör.* In.: Együtt. 2011./2. 32 p.

⁵ Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In.: *Rákóczi tükör I.*, szerk.: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, 80. p.

⁶ Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In.: *Rákóczi tükör I.* Szerk.: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, 80. p.

⁷ Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos, 202. p.

⁸ U. o. 203-204. p.

⁹ Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos, 214. p.

¹⁰ Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos, 260. p.

¹¹ *Mercurius Veridicus 1705-1710.* Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával, Benda Kálmán bevezetőjével. Magyar Helikon. 1979. 114. p.

¹² Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos, 263. p.

¹³ *Mercurius Veridicus 1705-1710.* Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával, Benda Kálmán bevezetőjével. Magyar Helikon. 1979. 131. p.

¹⁴ Forgách Simon emlékiratai. In.: *Rákóczi tükör I.*, 497. p.

¹⁵ Bánkúti Imre: *Rákóczi hadserege 1703-1711*, 84-85. p.

¹⁶ Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos, 283. p.

¹⁷ Dr. Bagi Gábor: *300 éve történt.* In.: http://baratiegyesulet.civilkiser.hu/pdf/bagi_gabor_beszede.pdf

¹⁸ Magyarai András: *A kuruc mozgalom néhány vonása mai szemmel.* In.: *Rákóczi évfordulók. Történelmi tanulmányok*, 16. p.

¹⁹ Lengyel János: *A magyarországi szerb görögkeleti egyház története 1918-ig.* 1. p.

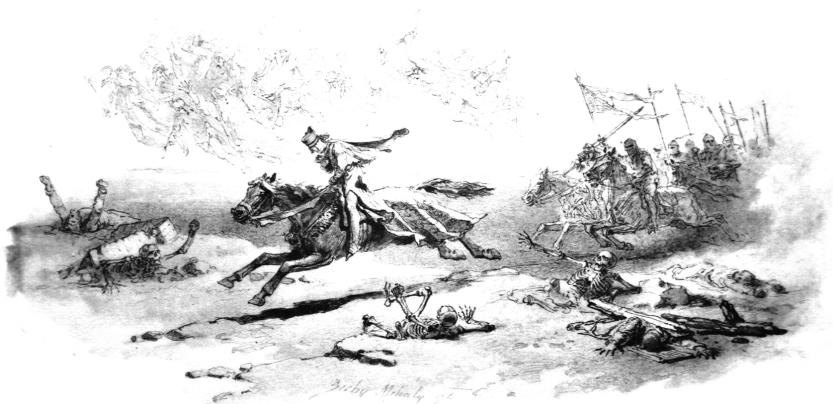
²⁰ Rákóczi Ferenc pántense ifj. gróf Barkóczy Ferenc főcolonnellushoz. In.: Bánkúti Imre: *Rákóczi hadserege 1703-1711*, 161-162. p.

²¹ Bányai Elemér: *Rákóczi hadserege.* In.: *Rákóczi Album II.*, 36-37. p.

²² U. o. 39. p.

²³ Varga J. János: *II. Rákóczi Ferenc állama mint rendi-képviselési monarchia.* In.: *Nyelvünk és Kultúránk.* 2011/2. 12. p.

- ²⁴ Bányai Elemér: Rákóczi hadserege. In.: Rákóczi Album II., 42. p.
- ²⁵ Csatáry György: Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. KMKSZ. Nagyszőlős. 2004. 20. p.
- ²⁶ Varga J. János: II. Rákóczi Ferenc állama mint rendi-képviseleti monarchia. In.: Nyelvünk és Kultúránk. 2011/2. 13. p.
- ²⁷ Bányai Elemér: Rákóczi hadserege. In.: Rákóczi Album II., 40.p.
- ²⁸ Csatáry György: Ung megyei közgyűlések anno 1700-1706. (Forrásközlés), KMKSZ, 2008. 80. p.
- ²⁹ U. O. 92. p.
- ³⁰ U. O. 91. p.
- ³¹ Csatáry György: Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. KMKSZ. Nagyszőlős. 2004. 20. p. 68. p.
- ³² Csatáry György: Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. KMKSZ. Nagyszőlős. 2004. 27-28. p.
- ³³ Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703-1711, 236. p.
- ³⁴ Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703-1711, 237-239. p.
- ³⁵ Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703-1711., 51. p.
- ³⁶ Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703-1711, 152. p.
- ³⁷ Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703-1711, 98. p.
- ³⁸ Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok, 262. p.
- ³⁹ Pomogáts Béla: Rákóczi-tükör. In.: Együtt. 2011./2., 36. p.

Arany János: A walesi bárdok